

By, marsk og gæst

By, marsk og geest 24

Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget
2012

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Flemming Just, Kirstin Eliassen, Søren Mulvad og Mikkel Kirkedahl Lysholm Nielsen.

Lay-out: Lars Hammer.

Tryk: Wind Grafisk ApS, Haderslev.

©: 2012 Forlaget Liljebjerget.

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag.

Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591-92 otte bøger, der var "Prentet paa Liliebierget udi Ribe". Om disse bogudgivelser og trykkeriet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-31-5

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort, se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Pillemaleri fra Ribe Domkirke, se s. 86.

Illustration på bagsiden: Teglsten med aftryk af barnefod, se s. 33, molling fra Krogsgård, se s. 78, knivskaft udformet som falkoner, se s. 5.

Indhold

Elizabeth den Hartog	
On six Danish knife handles or hair parters shaped like falconers	5
<i>Om seks danske knivskafter eller hårdeletere udformede som falkonerer</i>	26
Morten Søvsø	
De arkæologiske spor efter barndom og ungdom, leg og spil i middelalderens Ribe	28
<i>The archaeological traces of childhood and youth, play and games in Medieval Ribe</i>	40
Jonna Nielsen	
Kønsforskelle og knoglefrakturer – En undersøgelse af skeletmateriale fra det middelalderlige Odense og Ribe.....	41
<i>Gender differences and bone fractures – a study of the skeletal material from Medieval Odense and Ribe</i>	50
Kamma M. Poulsen-Hansen	
Om gammelt træ og nye dateringer – et dateret hus fra Sdr. Vejrup.....	51
<i>On the subject of old wood and some new dates – a dated house from Sdr. Vejrup</i>	54
Palle Siemen	
Under Krogsgård – arkæologiske undersøgelser 2002-2004.....	55
<i>Beneath Krogsgaard farm – archaeological investigations 2002-2004</i>	76
Palle Siemen	
En molling fra Krogsgård	78
<i>A bronze molling or washing bowl from Krogsgård</i>	82
Susanne Trudsø	
Ribe Domkirkes unikke pillemalier – en konserveringsmæssig udfordring	83
<i>The unique pillar paintings of Ribe Cathedral – a conservation challenge</i>	99
Jørgen Mikkelsen	
Ribes fattigforsorg i slutningen af 1700-tallet	101
<i>The poor relief system in Ribe at the end of the 18th century</i>	114
Søren Mulvad	
Fra magasinets gemmer – historien om en tepotte og dens ejere	115
<i>Stories from the Museums stores – the story behind a teapot and its owners</i>	116

Ribes fattigforsorg i slutningen af 1700-tallet

Af Jørgen Mikkelsen

Oplysningstiden i slutningen af 1700-tallet er en af de vigtigste brydningstider i dansk historie. Også inden for socialforsorgen blev der tænkt mange nye tanker, og nogle af dem kan vi genkende i nutidens politiske debatter. Ribe var en af de købstæder, som spillede en central rolle i periodens nytænkning vedrørende fattigvæsen. Dette kan bl.a. belyses gennem en protokol i Ribe rådstuearkiv samt tidsskriftet "Ribe Byes Ugeblad" 1798-99. Artiklen bygger fortrinsvis på disse kildesæt, men deres udsagn sammenholdes med forskningsresultater fra en række andre byer i Danmark og hertugdømmet Slesvig.

To nødlidende familier i 1790

Rådhuset i Ribe fik besøg af mange nødlidende personer i løbet af sommeren 1790. At dømme efter en protokol i Ribe rådstuearkiv kom der i alt 116 henvendelser¹. De mange mennesker reagerede på en bekendtgørelse fra magistraten (bystyret), som indbød "baade Gamle og Unge" til at møde op på rådhuset, hvis de mente at have behov for offentlig understøttelse. Her blev de udspurgt om alt fra fødested og alder til indtægt, gæld, husleje, helbred, arbejdsevne og børnenes alder og beskæftigelse. På grundlag af et detaljeret sæt af "grundregler", som magistraten havde udarbejdet i 1789, kunne byens fattiginspektion derefter beregne, hvor stort et beløb hver af de trængende havde gjort sig fortjent til. Ved beregningen blev der taget hensyn til familiens størrelse og de hjemmeboende børns alder. Desuden skulle der udbetales en større understøttelse om vinteren end om sommeren, hvor det var lettere at finde arbejde.

En af de personer, der fik glæde af den nye ordning, var den 40-årige kvinde Catharine Erichsdatter. Hun var ugift, men havde en søn på otte år. Han gik i skole halvdelen af dagen og arbejdede resten af tiden på Ribes nye spindeanstalt. Catharine Erichsdatter levede selv af at kniple, men var også i stand til at spinde. Hun tjente dog ikke synderligt pga. dårligt syn. Hun fortalte også, at hun ikke ejede andet end en gammel seng "med slette Sengklæder", at hendes husleje beløb sig til 5 mark (dvs. 80 skilling) for et halvt år, og at hun i omtrent et år havde fået et (gratis) måltid om søndagen hos justitsråd Fridsch. Desuden fik hun to skilling ugentlig i en fast, privat understøttelse. Dette beløb blev selvfølgelig trukket fra, da man skulle beregne hendes fremtidige understøttelse

fra byen. Fattiginspektionen mente også, at moderen og drengen selv burde kunne tjene henholdsvis 6 og 3 30/32 skilling om ugen. Derfor måtte de lade sig nøje med en ugentlig støtte fra byen på 31 skilling om vinteren og 25 skilling om sommeren. Det blev til ca. 15 rigsdaler på et år. Til sammenligning kan nævnes, at en gennemsnitlig daglønnerfamilie formentlig har haft ca. 50 rigsdaler til rådighed om året.

Catharine Erichsdatter fik imidlertid mere ud af sit besøg på rådhuset end de fleste andre nødlidende Ribe-folk. En af dem, der måtte gå tomhændet bort, var den 59-årige, pensionerede underofficer Friderich Küster. Fattiginspektionen noterede nemlig, at Küsters militære pension på 16 rigsdaler om året oversteg det niveau, som byen maksimalt kunne udbetale til en enkelt person i henhold til grundreglerne. Og da både konen og den hjemmeboende datter var raske, burde de kunne ernære sig selv. Det fremgår da også af spørgeskemaet, at de to kvinder spandt og strikkede for folk og var i stand til at levere henholdsvis et pund uld og "omtrent" et par strømper ugentligt. Derudover havde Küster to voksne børn, hvoraf den ene var tambour, mens den anden var i tjeneste i Rendsborg. Küster selv var blind og havde været sengeliggende i tre år.

Fattigforsorgen før reformårene

Ribe magistrats initiativ i 1789-90 var både et supplement til og et markant brud med den hidtidige fattigforsorg i byen². Ordningen fik ingen betydning for driften af byens sociale stiftelser, nemlig Ribe Hospital (fig. 1) og de to rækker af friboliger (Gæsteboderne og Almisgeboderne). Administrationen af de fire legater til fordel for Ribes fattige fortsatte også uændret. Derimod kom der langt fa-

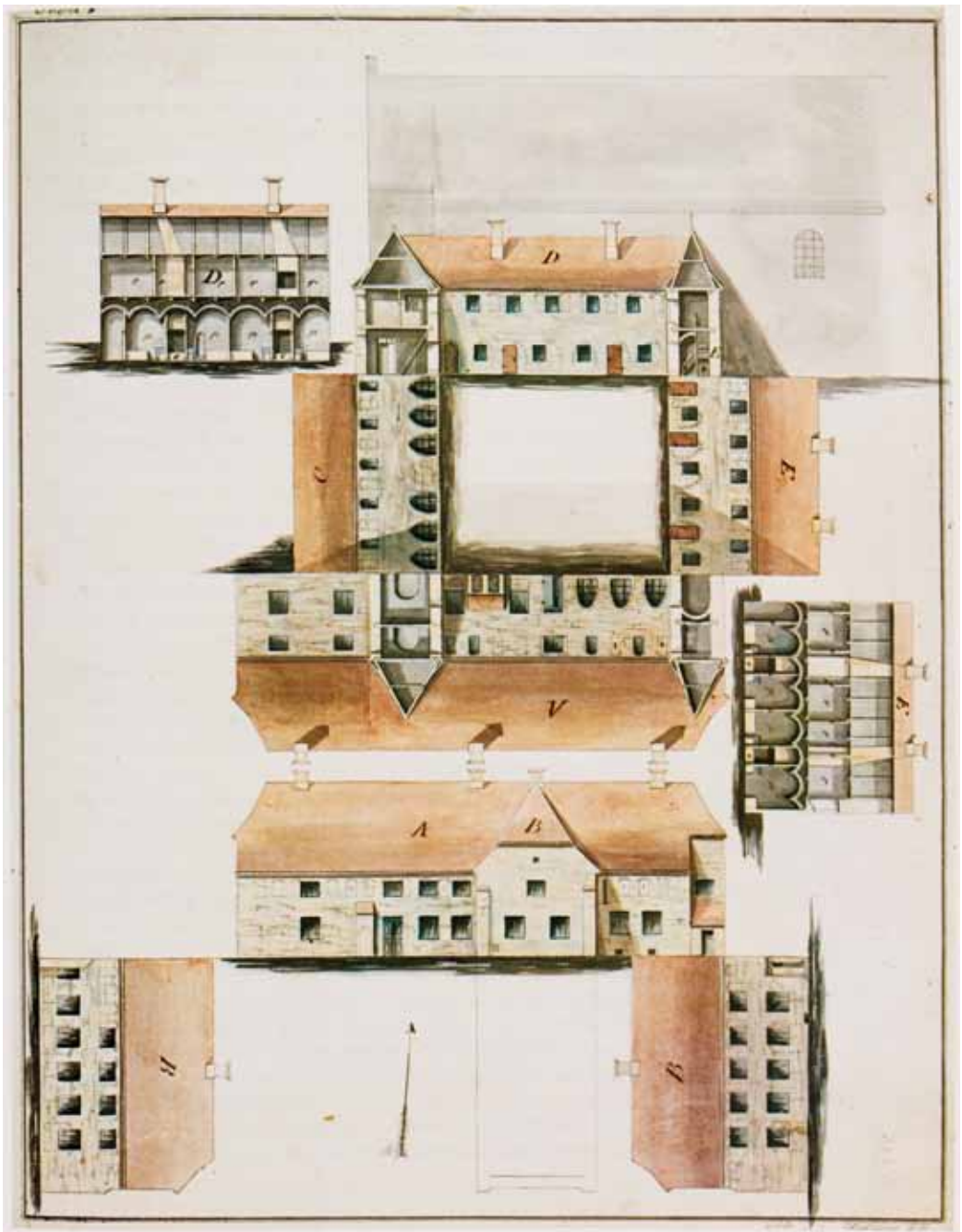

Fig. 1. Ved reformationen blev en del klostre omdannet til hospitaler. Det drejede sig ikke om sygehuse, men plejestiftelser. I Ribe blev det tidligere sortebrødre kloster således en social institution, der kunne optage lemmer fra hele Ribe Stift. Antallet af beboere synes i de følgende århundreder for det meste at have ligget på 20-50. Tegning: Peder Ussing, 1841. Sydvestjyske Museer.

Following the reformation a number of monasteries were converted to hospitals. These were not modern type hospitals, but establishments for caring. In Ribe, the former Dominican monastery became a social institution, which could admit inmates from the whole diocese of Ribe. The number of residents over the course of the following centuries seems to have averaged about 20-50 people.

stere rammer for forvaltningen af de penge, som byen modtog i henhold til forordningen af 24. september 1708 om fattigvæsen i de danske købstæder og landdistrikter. Denne forordning, som var i kraft helt frem til 1803, indeholdt et forbud mod tiggeri. Til gengæld krævede den, at ”enhver Undersåt” (reelt husstandsoverhoved) lod sig registrere i en særlig bog, hvor det blev angivet, hvad han årligt ”efter sin Evne og Vilkaar” ville yde som en ”frivillig Gave”. Desuden indeholdt forordningen et påbud om, at alle gejstlige og civile embedsmænd svarede 1% af deres indkomst i fattigskat. Pengene skulle indsamles af den lokale fattiginspektion, og i købstæderne skulle denne myndighed bestå af et medlem af magistraten samt en præst og to borgere. Fattiginspektionen havde også ansvaret for den ugentlige uddeling til de personer, som blev anset for særligt trængende.

Forordningen fra 1708 opstillede ingen kriterier for, hvem der fortjente hjælp i byerne. For landsogene blev det derimod bestemt, at hjælpen først og fremmest skulle gå til ”Blinde, Sengeliggende og dem, som slet intet kan fortiene” og dernæst til ”smaae, forældreløse Børn”. Men de personer, som ”formedelst slet Helbred, mange smaae Børn og andre lovlige Aarsager” ikke kunne tjene det, de havde brug for, burde også tillægges ”nogen Hielp”. Generelt ser det ud til, at man har anvendt de samme retningslinier i købstæderne, hvor der gennemgående synes at have været en stor overvægt af enlige og især ældre kvinder blandt 1700-tallets fattighjælpsmodtagere. Stikprøver i fattiginspektionsprotokollerne giver indtryk af, at det også forholdt sig sådan i Ribe. Og ligesom i andre byer gjorde man også her brug af en fast liste over modtagere, som normalt kun blev ændret i forbindelse med dødsfald og fraflytning.

Frivillighedsprincippet i forordningen fra 1708 viste sig hurtigt at blive en achilleshæl for fattigvæsenet. Lokalundersøgelser fra forskellige byer og landsogne viser i alt fald, at der ofte var meget store problemer med at få folk til at betale, hvad de havde lovet. Og det hjalp ikke meget, at de lokale myndigheder i 1734 fik tilladelse til at beskatte de borgere, som ikke lod sig indskrive, og pantsætte dem, der undlod at betale. Resultatet var, at fattiginspektionerne nogle steder efterhånden følte sig nødsaget til at reducere antallet af fattighjælps-

modtagere, hvad der naturligvis blot gjorde det sværere at komme tiggeriet til livs. Talrige kilder vidner om, at tiggeriet fortsatte med at florere i de danske byer op gennem århundredet³.

Et nyt syn på fattigdom og arbejdsløshed

På denne baggrund er det ikke mærkeligt, at fattigvæsenet kom til at spille en relativt central rolle i den omfattende samfundsdebat, som udfoldede sig i det oldenborgske monarki i anden halvdel af 1700-tallet.

Et af de første væsentlige bidrag kom fra den københavnske præst Friedrich Gabriel Resewitz, som i 1769 udgav en bog med titlen *Ueber die Versorgung der Armen*⁴. Her argumenterede han for, at der skulle føres bedre opsyn med de fattige, så hjælpen i højere grad kom de rette personer til gavn. Dette krævede, at langt flere mennesker blev inddraget i administrationen af fattighjælp. Desuden mente Resewitz, at hjælpen især skulle ydes i form af arbejde, og at børnene gennem praktisk undervisning skulle opdrages til nyttige samfundsborgere.

Resewitz' tanker kan genfindes i mange skrifter fra de følgende årtier. Der var nu – i alt fald blandt toneangivende kredse – en stigende forståelse for, at det ville være til gavn for ikke blot de fattige, men også hele samfundet, hvis der blev gjort en stor indsats for at aktivere de almissesøgende og give deres børn en basal skoleundervisning. Peter Henningsen, der har beskæftiget sig indgående med det københavnske fattigvæsen i slutningen af 1700-tallet, mener ligefrem, at nogle betragtede det som en ”patriotisk pligt” at hjælpe de fattige til at få et bedre udkomme og blive flittige og stræbsomme borgere⁵. Der blev da også oprettet adskillige arbejdshuse og skoler til de fattige i København mellem 1770 og 1800⁶. Men de nye holdninger berørte så sandelig også provinsbyerne i hele monarkiet, og i mange byer blev der etableret spindeanstalter i årene omkring 1790. En stor del af disse virksomheder fik imidlertid kun en kort levetid, fordi det var vanskeligt at afsætte varerne. Spindeanstalten i Ribe, der blev etableret i Skolegade i 1789, eksisterede dog helt frem til 1835.

Mange af de nye tanker om socialforsorg blev opsamlet og bearbejdet af professor August Christian Heinrich Niemann, som i 1792 formulerede

Fig. 2. Der foreligger kun få større afhandlinger og antologier om fattigvæsenets historie i Danmark. Standardværket er stadig Harald Jørgensens bog fra 1940 (se litteraturlisten), men der er også grund til at fremhæve disse to bøger, der bl.a. belyser, hvordan oplysningstidens tanker influerede på socialforsorgen. Lars Henningsens bog indeholder også en komparativ analyse af administrationen i de enkelte byer.

To date, only a few large-scale theses and anthologies have been written on the history of the poor system in Denmark. The standard work is still Harald Jørgensens book from 1940 (see literature list), but there is a good reason to emphasize these two books, which throw some light on how thoughts and currents prevalent during the Age of Enlightenment influenced social welfare. Lars Henningsens book also contains a comparative analysis of the administration from some specific towns.

en slags katekismus for et bedre indrettet fattigvæsen⁷. Her fremhævede Niemann, at det var vigtigt at undersøge de fattige personers individuelle forhold, så hver enkelt kunne få den mest hensigtsmæssige hjælp. Han lagde også stor vægt på forebyggelse, således at man undgik, at den trængende blev totalt forarmet. I denne forbindelse pegede han på, at det også kunne give mening at hjælpe raske personer, som midlertidigt var røget ud i arbejdsløshed. For ledighed var ikke nødvendigvis selvforskyldt og fremkaldt af dovenskab. Niemann delte dette synspunkt med mange andre af samtidens samfundsdebattører, men det stod i stærk kontrast til den gængse holdning i ældre tid, at man under ingen omstændigheder måtte uddele fattighjælp til mennesker, der var raske og rørige,

men blot stod uden beskæftigelse. Imidlertid gik Niemann ind for at nægte hjælpe til de arbejdsduelige fattige, som sagde nej til fattigvæsenets arbejdstilbud. For arbejde var den bedste form for fattighjælp, og man burde kun uddele almisse til personer, der var helt hjælpeløse.

Niemann, der arbejdede i Kiel, var stærkt inspireret af den nye fattigordning, som rådet og borgerne i Hamborg havde gennemført i 1788. Her var byen blevet inddelt i fem hoveddistrikter, der hver bestod af 12 "fattigkvarterer" med en *Armenpfleger* (fattigplejer) i spidsen. Denne person fik til opgave at holde nøje øje med de fattiges tilstand, sørge for arbejde til de arbejdsløse og pleje til de syge. Desuden skulle han uddele den nødvendige almisse og holde byens ledelse orienteret om for-

holdene. Med sine tekster gav Niemann inspiration til lignende ordninger i forskellige købstæder i Slesvig-Holsten, og i løbet af nogle årtier blev *Armenpflieger*-institutionen indført i næsten alle de slesvigske byer. Derimod synes *Armenpflieger*-ordningen ikke at have sat sig spor i kongeriget bortset fra København.

Alle de initiativer, der har været nævnt indtil nu, var af lokal karakter. I 1787 blev der imidlertid også taget et vigtigt initiativ på centralt niveau, idet der blev nedsat en kommission til forbedring af fattigvæsenet i købstæderne og på landet. Kommissionen fik 11 medlemmer, deriblandt flere af datidens mest prominente politikere og embedsmænd såsom brødrene Christian Ditlev og Ludvig Reventlow, Sjællands biskop Nicolai Edinger Balle samt Oluf Lund Bang, der i sin egenskab af generalprokurør var regeringens juridiske rådgiver i lovgivningsspørgsmål⁸.

I 1791 afgav kommissionen en længere betænkning, hvori den understregede, at det offentlige havde pligt til at bidrage til afhjælpningen af "al virkelig Trang", og at dette også gjaldt for personer, som kun i en kort periode måtte savne det "uomgiengelig fornødne"⁹. I sin argumentation for dette synspunkt pegede kommissionen på, at statens "Hovedstyrke bestaaer i Mængden af dens arbejdende Lemmer", og at det var vigtigt, at man ikke mistede nyttig arbejdskraft, der kunne "bidrage til den almindelige Velstand". Imidlertid skete det ofte, at "friske Arbeidere", som blev ramt af sygdom, endte med at falde fattigvæsenet "til Last for deres øvrige Levetiid", blot fordi de ikke havde tilstrækkelige midler til at klare sig for, mens de var syge. Kommissionen lod derfor forstå, at det var ren og skær sund fornuft, hvis fattigvæsenet gennem "en ringere og temporair Udgift" kunne forhindre "en vedvarende Byrde" (s. 31).

To af kommissionens andre hovedsynspunkter lød således: "Det paalægges enhver Commyne [købstad eller landsogn] at forsørge sine fattige uden Byrde for Statens almindelige Kasse" og "Enhver Commyne sørger for at beskæftige sine fattige med nyttigt Arbeide ligesom enhvers Kræfter formaar" (s. 7). Om sidstnævnte punkt bemærkede kommissionen, at det ville være uforvarsligt blot at overlade til de fattige selv at finde et arbejde. Dels skortede det på jobs i mange mindre

købstæder og landsogne, dels ville en del potentielle arbejdsgivere nok vægre sig ved "at betroe sit Material til en ubekendt Fattig eller at lade forrette sit Arbeide ved een, som formedelst virkelig legemlig Uformuenhed ikke er i Stand til at aflevere det igien førend efter en længere Tid" (s. 39). Kommissionen anså det derfor som "en uomgiengelig Nødvendighed", at det offentlige trådte til med arbejdstilbud til de trængende, og som konkrete eksempler nævnte den at spinde, strikke, binde strømper, vogte kreaturer, grave grøfter, plante pil, luge, sanke små sten af ageren, flette kurve og måtter, lave træsko og skære træskeer m.m. Men kommissionen understregede, at det måtte være en ubetinget pligt for den ledige at tage imod, hvad "Commynen" tilbød ham eller hende – også når det "ikke maatte være aldeles af det Slags, den [trængende] pleier at forrette" (s. 40-41). Parallellen til nutidens aktiveringsdebatter er ganske påfaldende!

Desværre kom kommissionens betænkning på et tidspunkt, hvor de ledende politikere og embedsmænd brugte det meste af deres tid på en stor finansreform¹⁰. Betænkningen blev derfor ikke omsat i konkrete politiske beslutninger. Men kommissionen arbejdede videre med forholdene i København, og resultatet blev her i første omgang en forordning af 9. marts 1792 og bagefter et reglement af 1. juli 1799, som indeholdt en fuldstændig reform af hovedstadens socialforsorg. Den nye ordning udmærkede sig bl.a. ved at lægge megen vægt på det forebyggende arbejde og ved en meget omhyggelig udspørgen af de trængende. Ved udarbejdelsen af den københavnske fattigplan havde man inddraget erfaringer fra en lang række danske og udenlandske byer. Ordningerne i Hamborg og München stod centralt i billedet, men der blev også hentet megen inspiration fra fire af monarkiets egne byer, nemlig Kiel, Trondheim, Randers – og Ribe¹¹.

Grundreglerne for Ribes fattigvæsen

Men hvad var det da, der skete i Ribe i 1780'erne og 90'erne? Udover etableringen af en spindeanstalt udarbejdede magistraten som tidligere nævnt et nyt regelsæt for uddeling af fattighjælp. Grundreglerne, der blev vedtaget i 1789, men først trådte i kraft ved årsskiftet 1790/91, havde tre hovedformål¹². Magistraten formulerede dem således:

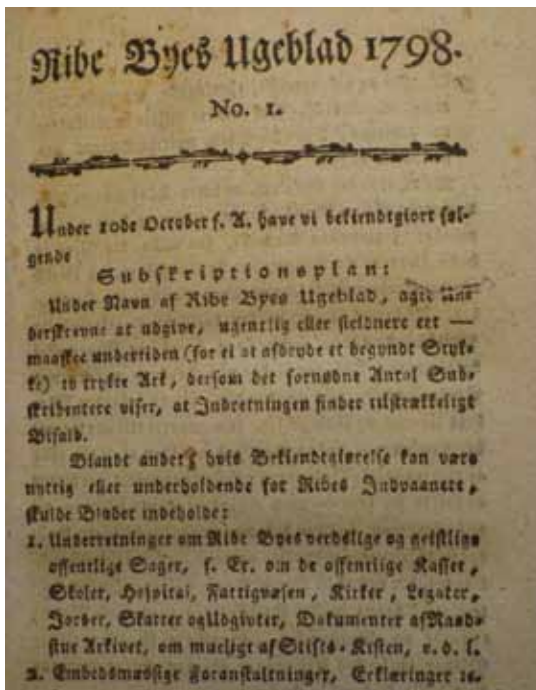

Fig. 3. I 1798-99 udgav borgmesteren og stiftsprovsten et lille tidsskrift, der blev brugt til at orientere lokalbefolkningen om vigtige kommunale anliggender. "Ribe Byes Ugeblad" kom dog kun til at handle om to emner, men de fik til gengæld en ganske fyldig behandling. Det var fattigvæsenet og bylandbruget. Tidsskriftet indeholder afskrifter af flere af de vigtigste dokumenter om fattigvæsenet i årene fra og med 1789. Det kgl. Bibliotek.

In 1798-99 the Lord Mayor and Dean of the diocese published a small magazine, which was used as a platform to orientate the local population about important municipal matters. As it turned out "Ribes Byes Ugeblad" only came to deal with two subjects, but these were then given ample coverage. The main subjects were the poor system and the towns farming community from 1789 onwards.

- "Om det end ei bliver os mueligt ganske at forsørge alle Stadens Trængende, dog i det mindste at afhjælpe den egentlige Nødlidighed hos enhver af dem"
- "at afskaffe alt Betlerie her i Staden" og
- "saavidt mueligt at befordre Arbeidsomhed og Moralitet iblandt de Fattige".

Herefter fulgte hele 16 punkter, som nøje skulle overholdes for at nå de nævnte mål. Hele seks af dem handlede om afstraffelse af betlere og belønning af personer, som pågreb en tigger. Stort set alle de øvrige punkter drejede sig om, hvem der kunne modtage hjælp og på hvilke betingelser. Det

helt centrale pkt. 1 begyndte med disse ord: "Ikke en eneste virkelig Nødlidende bør savne Hielp, men ingen Fattig bør falde hans Medborgere meere til Last, end Nøden virkelig tvinger ham. Ingen, der ei er villig til at gjøre alt det Arbeide, han er i Stand til, bør altsaa understøttes". Herefter tilføjede magistraten dog, at hvis en person – efter at have arbejdet så meget, som han var i stand til – stadig manglede et vist beløb for at klare dagen og vejen, skulle fattigvæsenet dække denne manko, men heller ikke mere. Magistraten understregede da også, at de fattige under ingen omstændigheder måtte snylte sig til flere penge end højst nødvendigt. For hvis den nye ordning gav de fattige udsigt til "med lidet eller intet Arbeide at faae deres sikkre Ophold, saa er alt Haab om at udbrede Orden, Arbeidsomhed og Moralitet iblandt dem forgiæves"! Det var magistratens opfattelse, at de fleste personer "i de ringeste Stænder" kun havde ét motiv til at udføre arbejde, nemlig frygten for mangel på mad og andre fornødenheder.

Det var disse omstændigheder, der var baggrunden for, at magistraten havde bestemt sig for at holde den maksimale almisse så lavt som 4 skilling om dagen i vinterhalvåret og 3 skilling om sommeren. Og disse beløb skulle kun udbetales til de personer, der slet ikke var i stand til at udføre nogen form for arbejde. Desuden skulle almissen afpasses efter antallet af personer i husstanden og deres alder. For som magistraten skrev: "Naar flere leve sammen, behøves ei aleene mindre til hvers Underholdning, men de kunne tillige da alle arbeide meere". Dertil kommer, at børn ikke kunne gøre krav på ligeså stor en almisse som voksne. For børn mellem 9 og 15 år regnede man med en halv almisseportion, mens 5-9-årige børn måtte nøjes med ¼ portion, og de helt små børn endnu mindre.

En karakteristik af almisesøgerne i 1790

Ifølge grundreglerne måtte alle, der ønskede fattighjælp fra byen, lade sig eksaminere om deres økonomiske forhold, og disse oplysninger skulle indføres i en særlig protokol. Denne bog giver os et usædvanligt detaljeret billede af vilkårene for underklassen i en dansk købstad i slutningen af 1700-tallet.

Af de 116 indførsler under året 1790 handler

ikke færre end 68 (59%) om enker eller andre enlige kvinder, hvorimod der kun ses ni enlige mænd og 33 ægtepar. Endelig optræder der seks børn og unge i listerne. Sammenlignet med mange andre oversigter over almissesøgende og –modtagere i 1700-tallets købstæder er der imidlertid tale om en relativt høj andel af ægtepar. Som man kunne forvente, var der også en klar overvægt af ældre personer blandt de trængende, idet 83 (56%) var fyldt 60 år, og 48 (33%) havde rundet de 70. Men det er faktisk mere bemærkelsesværdigt, at hele 36 (24%) var under 50 år¹³.

Til sidstnævnte gruppe hørte flere ægtepar i 30'erne og 40'erne. Et godt eksempel er handske-mager Hans Ibsen på 39 og Anna Christina Magdalene på 35 år. Sammen med deres fire børn på 1½-10 år boede de i Almissegaderne, og de nød allerede 8 skilling ugentlig af byens fattigkasse og 18 skilling pr. uge fra anden side. Nogle dage arbejdede manden inden for sit fag, til andre tider hjalp han sin far, men oftest gik han ærinder uden for byen. Konen havde derimod ingen indtjening, ”da hun har svage Øine og mange Børn”. Børnene var endnu ikke i stand til at arbejde, fortalte Ibsen; i øvrigt gik de to ældste i skole. Ved beregningen af den fremtidige understøttelse fra byen fandt fattiginspektionen imidlertid, at konen og de to ældste børn ”bør fortjene” henholdsvis 6, 4½ og 2¼ skilling ugentligt. Og da manden skulle kunne ernære sig selv (trods 5-6 huller på det venstre ben!), og familien jo allerede modtog en del privat understøttelse, måtte den nøjes med for fremtiden at få 18 skilling om ugen i vinterhalvåret og 6 skilling ugentligt om sommeren. På årsbasis blev det til sølle 6½ rigsdaler fra byens fattigkasse – hvad der dog trods alt var et lille fremskridt i forhold til den hidtidige tilstand for familien.

Anna Thomasdatter fik derimod ikke en eneste skilling ud af sit besøg på rådhuset. Den 33-årige soldaterenke kunne ellers fortælle fattiginspektionen, at hun ikke modtog anden understøttelse ”end at hendes Moder (selv fattig i Farup Sogn) sender hende tit Mad, naar hun kaager til sig selv”. Anna Thomasdatter oplyste også, at hun undertiden gik med brødkurv for Jørgen Bager, og at hun kunne tjene 3 skilling på 1 mark brød (hvilket giver en fortjeneste på 19%). Desuden kunne hun på 3-4 dage spinde et pund groft hør. Hun havde tre søn-

ner på henholdsvis 11, 10 og 4 år. De to ældste havde tidligere gået i skole hos Mathias Skoleholder, ”men nu behøver hun det de kunne fortjene”! De to drenge pillede tobak i hospitalsforstander Ussings tobaksspinderi¹⁴, og det indbragte dem hver især 18 skilling om ugen. Og heri bestod lige præcis Anna Thomasdatters problem i forhold til fattigvæsenet. For som fattiginspektionen noterede i protokollen: ”De 2 ældste Børn fortjener allerede mere, end højeste Almisse for den hele Familie kunde efter vore Grundsætninger beløbe til”.

Anna Thomasdatter var som nævnt enke efter en soldat. Det samme var tilfældet for 11 andre af de 116 almissesøgere. Derudover optræder 11 tidligere underofficerer og menige soldater på listen. Det stærke militære islæt må ses i lyset af, at Ribe gennem det meste af 1700-tallet var garnisonsby for et eller flere kompagnier af ryttersoldater eller fodfolk, og fra 1785 til foråret 1790 var byen hjemsted for op mod 500 militærfolk incl. næsten 100 soldaterkoner¹⁵. I 1700-tallet bestod den danske hær fortrinsvis af hvervede soldater, hvoraf mange havde indgået kontrakter for 6-8 år, og en del valgte at forny kontrakten en eller flere gange. Det var ganske almindeligt, at såvel underofficerer som menige soldater blev boende i garnisonsbyen, efter at de havde forladt militæret. Nogle af dem klarede sig ved et håndværk; andre huttede sig igennem med forskellige former for daglejerarbejde. Fattigprotokollen fra Ribe indeholder flere gode eksempler.

Om den 56-årige Poul Nielsen, der havde været ryttersoldat i 21 år, får vi således at vide, at han arbejdede som håndlanger hos murermestrene. Det indbragte ham 12-16 skilling om dagen, hvortil kom ”lit Drikke i Almindelighed” og en sjælden gang ”lit Mellemmad hos dem han arbejder for”. Desuden var han i stand til at flikke sko. Fattiginspektionen fandt da heller ikke nogen grund til at støtte ham økonomisk. Og selv om hans kone var 81 år, burde hun også kunne tjene noget, mente inspektionen. Alligevel besluttede man at fastholde det beløb, som hun hidtil havde modtaget fra byen, nemlig 8 skilling om ugen året rundt. Det skete med henvisning til grundreglerne, hvor det udtrykkeligt blev fastslået, at det nye regelsæt ikke måtte føre til reduktion eller bortfald af støtte til personer, som allerede modtog hjælp fra fattigvæsenet.

A. Anmærkninger angaaende de Fattiges egen Forfatning

1. No.	1	6
2. <i>De Fattiges Navne</i>	Friderich Küster /: afskediget Under Officier fra det forrige Riberske Regiment paa 3die Aar :/	Anna Catharina, Morten Nielsen Mandøes Enke /: han faaer med en Baad :/
3. <i>Om de eje Huus?</i>	Nej	Nej
4. <i>Hvad de skylde derpaa?</i>		
5. <i>Om de ellers skylde noget?</i>	Ja til Kjøbmand J. Lyhne 2½ rdr [rigsdaler]	Skylder intet
6. <i>Hos hvem de boe til Leje?</i>	Huuset tilhører JustitsRaad Fridsch	Hendes Datter Daarthe Posts
7. <i>Hvad de give i Huusleje?</i>	5 rdr aarlig betales ½ aarviis, til Paaske og til Mikkelsdag	Hidtil intet
8. <i>Om de har nogen publik [offentlig] eller privat Understøttelse, og hvad?</i>	Han har 16 rdr aarlig i Pension anviist her paa Amtstuen	Har frie Føde hos hendes Datter Daarthe, skjønt denne selv er trængende.
9. <i>Om de hos Nogen have noget tilgode? Eller eje noget ellers?</i>	Har intet tilgode; ejer ellers intet uden nogle faae Huusgeraad	Har intet tilgode, og ejer intet uden 1 Seng
10. <i>Alder</i>	59 Aar, Konen 44	76
11. <i>Fødested</i>	Ved Rendsborg, Konen fra Oldesloe	Paa Sønderhoe
12. <i>Hvorved de ernære sig? Og hvad de omtrent fortjene?</i>	Hans Kone spinder, og hans Datter strikker for Folk; den første kan spinde omtr: 1 pd. ugentlig, den sidste kan strikke omtrent 1 Par Strømper ugentlig.	Spoler lit /: saavidt hendes Svaghed og Alder tillade :/ for hendes Datter
13. <i>Hvad Slags Arbejde de best kunne forrette?</i>	Konen kan best spinde, Datteren best strikke, dog ogsaa noget spinde.	Kan nesten slet intet forrette.
14. <i>Helbreds Beskaffenhed</i>	Manden er blind og paa 5te Aar sengeliggende, Konen frisk.	Kan neppe rejse sig fra det Sted hun er paa.
15. <i>Hvorlænge in loco? [dvs. i Ribe]</i>	5½ Aar	Omtrent 30 Aar.
16. <i>Vita anteacta</i>		
17. <i>Gift eller ikke</i>	Gift	Enke

Af samme årsag fik Mads Rytter lov til at beholde sine 8 skilling om ugen. Den 83-årige mand tjente ellers 72 skilling ugentligt ved at ”pille lit Tobak” hos hospitalsforstander Ussing. Flere af de andre tidligere soldater levede af at vogte kvæg i Ribe og omegn, stange ål eller vinde garn. Den 65-årige Peder Jensen supplerede garnarbejdet med lidt violinspil på landet, og han blev åbenbart ofte honoreret med fødevarer.

Blandt de 116 almisesøgere finder vi også et par af byens funktionærer, nemlig markmanden Jens Jensen og Ingeborg Engel Mortensdatter, som videreførte natmandshvervet efter sin afdøde mand. Den 48-årige markmand fortalte, at han modtog 4 rigsdaler årligt af byen for at holde opsyn med bymarken samt 4 skilling af hver ager i Galgemarken, der blev besået med korn. Men da han ikke havde mulighed for at forlade marken, kunne han

B. De fattiges Børns Forfatning

1. Sønner	1 Tambour ved det forrige Riberske Regiment	
2. Døttre	1 i Rendsborg hos Frue Bøhmer, 1 her	2 som forommeldt
3. Alder	Den herværende Dtr: i 15de Aa	
4. Helbred	Den herværende Datter er frisk	
5. Om de gaae i Skole? Hos hvem?	Behøves hjemme	
6. Om de anføres til noget Arbejde? Hvilket? Og hvad de fortjene?	Hun strikker som forommeldt.	

C. Inspectionens Resolution: hvem der bør nyde Understøttelse og hvorledes Enhver bør understøttes fra 3die Januar 1791 af.

	Beregnes				Udbetales ugentlig	
	Daglig		Ugentlig		V.	S.
	Vinter	Sommer	V.	S.		
No. 1. Manden har 12 rd aarlig, [dvs.] over 4 s. daglig, følgelig efter vore vedtagne Grundsætningers § 3 ej bør tilstaaes mere. Konen og den voxne Datter ere friske, følgelig bør de /: efter § 1, 2 og 5 ibidm :/ ernære dem selv.						
No. 6. Beregnes /: §4 :/ Ansettes formedelst hendes Alder og Skrøbelighed kun til at fortjene daglig ½ s.	3	2½	21	17½	18	14

Fig. 4. I 1790 begyndte Ribe magistrat at foretage grundige forhør af alle, der søgte almisse fra byen. Svarene blev indført i en særlig protokol. Her ses notaterne om to af ansøgerne. (Landsarkivet i Viborg, Ribe rådstue, Protokol over de fattige i Ribe 1790-97 (D22-601)).

In 1790 the town magistrate in Ribe began to carry out thorough interrogations of every person, who sought poor relief from the town. Their replies were written recorded in a specific protocol. Here are listed the notes relating to two of the applicants.

ikke kombinere dette hverv med anden beskæftigelse. Hans kone kunne derimod spinde to pund uld om ugen, og hun fik i almindelighed 12 skilling pr. pund. Også det ældste af de fire børn – en pige på 14 år – var i stand til at spinde. Alligevel valgte fattiginspektionen ”som Hielp til Børnene” at bevilge markmandsfamilien 8 skilling om ugen året rundt.

Den 53-årige natmandsenke modtog 7 mark

om måneden (dvs. 12¾ rigsdaler om året) for at udføre sit arbejde, der indbefattede at fjerne dyreådsler, flå selvdøde kreaturer og udføre andre renovationsopgaver samt bistå bøddlen ved henrettelser og andre barske straffe. Udover sin kommunale indtægt kunne Ingeborg Engel Mortensdatter tjene lidt ved spindearbejde. Men hun havde hele seks børn, hvoraf de tre yngste var hjemmeboende, mens den ældste var i dårekiste (et forvaringssted

for sindssyge)¹⁶. Det var netop af hensyn til dem, at fattiginspektionen besluttede at tildele hende 12 skilling om ugen både vinter og sommer.

Natmændene var en foragtet gruppe i 1700-tallets samfund, og mange mennesker ønskede at have så lidt som muligt at gøre med de personer, der udøvede dette erhverv. Til gengæld ser man ofte slægtsforbindelser mellem natmænd i samme region. Notaterne om Ingeborg Engel Mortensdatter i Ribes fattigprotokol viser, at det også var tilfældet i det sydlige Jylland. Det fremgår nemlig, at hendes andet barn var natmand i Kolding, mens det tredje var gift med natmanden i Tønder. Tilsyneladende var det fjerde barn ved at blive oplært til at overtage hvervet i Ribe.

Fattigprotokollen giver også mange andre oplysninger om geografisk mobilitet og kontakt til omverdenen. Det fremgår dog, at langt de fleste af de almisesøgende stammede fra Ribe eller andre lokaliteter i det sydlige og vestlige Jylland. Men der var også enkelte sjællændere, fynboer, tyskere og svenskere iblandt – samt en glarmester, der var født i Kurland (i dag Letland) og en kandestøber fra Italien. Langt mere bemærkelsesværdige er dog to notiser om bortrejste sønner. Den ene var blevet købmand i ”America, Charlestown” (måske Charleston i South Carolina); den anden var rejst til Nordamerika efter at have uddannet sig som blikkenslager. I 1790’erne var der endnu meget lang tid til, at USA blev et populært rejsemål for udvandringslystne danskere.

Fattigvæsenets anspændte økonomi og løsningen på krisen

Selv om indsatsen for de fattige i Ribe blev kraftigt forøget i årene omkring 1790, skete der ingen ændringer i fattigvæsenets økonomi. Borgernes frivillige gave, som skulle betales på rådhuset fire gange om året, var stadig langt det vigtigste økonomiske grundlag. I de første år efter 1789 lykkedes det at tilvejebringe ret betydelige beløb ad denne vej. Derefter begyndte så mange borgere at undslå sig, at magistraten blev bekymret. Det gav anledning til flere skrivelser til Danske Kancelli (datidens ”Indenrigsministerium”). Korrespondancen er optrykt i *Ribe Byes Ugeblad* 1798-99.

De emner, som blev forelagt kancelliet, kan opdeles i to kategorier. Den første handler om mulig-

Fig. 5. Protokollen over almisesøgere 1790-97 viser, at mange skyldte penge til madame Rahr. Købmandskenen i Sønderportsgade 37 var da også uden tvivl byens mest velhavende person i 1790’erne. Hendes mand havde både været engageret i handel på Vest- og Sydeuropa og hval- og sælfangst i Nordatlanten. Madame Rahr valgte efter nogle år at hellige sig den hjemlige tømmerhandel, men derudover tjente hun store penge på investering i fast ejendom og pengeudlån. Foto: Sydvestjyske Museer, maleri i privateje.

The protocol of poor relief applicants 1790-97 shows, that many of them owed money to Madam Rahr. She was the widow of a merchant residing in Sønderportsgade 37 was without doubt one of the towns most wealthy inhabitants in the 1790’s. Her husband had been engaged in trade with Western and southern Europa as well as whale and seal hunting in the North Atlantic. Madame Rahr chose after a number of years to concentrate on the native timber market, but apart from that she earned a sizable income from investments in property and money lending.

heden for at begrænse udgifterne ved at afvise visse fremmede. Denne problemstilling blev rejst af politimesteren, som i to notater fra november 1796 pegede på et par konkrete sager¹⁷. I det ene tilfælde var en gammel kone flyttet fra Haderslev til Ribe for at være i nærheden af sønnen, der var håndværker i byen. Selv om sønnen på moderens vegne skriftligt havde givet afkald på offentlig hjælp, frygtede politimesteren, at konen før eller siden ville komme til at belaste byen. Den samme frygt havde han, når det gjaldt en ung tilrejsende kvinde, som havde mistet sit job som tjenestepige pga. graviditet og som nu søgte ammeplads efter barslen.

Magistraten delte politimesterens frygt, men den fandt, at det ville være "betænkeligt at forbyde dem Ophold her, saalænge de hverken kunne betragtes som Løsgængere ... eller findes i Betlerie". Og i en svulstig formulering, der er typisk for tiden, skrev magistraten til kancelliet, at det ville være umenneskeligt at "rive en af Alder og Livets Besværligheder kraftesløs Moder ud af en Søns Arme [og at] udsætte en skyldfrie og hielpeløs Frugtsommelig med hendes spæde Foster for at omkomme paa Marken, da ingen godvillig vil antage sig dem". Magistraten benyttede imidlertid lejligheden til at pege på det mere principielle problem, at tilrejsende allerede efter to års ophold i byen opnåede forsørgelsesret på dette sted. Magistraten anmodede om, at fristen blev forlænget, men fremkom ikke med konkrete forslag. Kancelliet reagerede ikke på denne anmodning. Derimod fik magistraten et klart svar på spørgsmålet om udvisning. Det lød således: "Naar en fri, Arbejdsfær og villig Person, forsynet med lovlige Beviiser om sit Forhold paa de forrige Opholdsstæder, vil enten ved Tieneste hos boesatte Familier, ved Dagleie, eller paa anden sømmelig Maade ernære sig, saa er hverken Øvrighed eller Kommune berettiget til, enten strax eller inden 2 Aars Forløb, at bortvise dette Menneske og føre det til sit forrige Hiem, af Frygt for muelig Trang til offentlig Hielp i tilkommende Alder og Svaghed".

Den anden problemstilling, som involverede Danske Kancelli, handlede om muligheden for at forøge fattigvæsenets indtægter¹⁸. I november 1796 sendte magistraten og stiftsprovsten et brev til kancelliet med en fyldig beskrivelse af Ribes fattigordning. Samtidig argumenterede de for, at to bestemmelser fra 1730'erne reelt gav bystyret hjemmel til at påligne beboerne en særlig skat til at dække de nødvendige udgifter, som ikke kunne klares via frivillige gaver og renteindtægter. Magistraten og stiftsprovsten ville blot sikre sig, at kancelliet var af samme opfattelse ... Men de fremlagde også flere ekstra forslag til finansiering af fattigvæsenet. Et af dem handlede om en særlig afgift på handel med faste ejendomme, skibe og løsøre. Et andet drejede sig om en afgift, der skulle betales af "Kunstnere, Equilibrister etc., som ... vise sig offentlig for Betaling". Desuden foreslog de, at de personer, som tilhørte byens lavere borgerskab, blev fritaget for at svare en

del af deres statsskat (den såkaldte ekstraskat), hvis de i stedet betalte det samme beløb til Ribes fattigkasse. Tilsvarende kunne de personer, som påtog sig at opfostre forældreløse børn for fattigvæsenet, blive fritaget for at betale ekstraskat af disse børn. Endelig foreslog magistraten og stiftsprovsten, at Ribe Hospital og de øvrige stiftelser i byen fik et direkte pålæg om at tage sig af alle "virkelig Nødlidende", som byens fattigkasse ikke så sig i stand til at hjælpe.

Kancelliet sendte brevet i høring hos "den store fattigkommission", der jo fem år tidligere havde udarbejdet en betænkning om det fremtidige fattigvæsen i købstæderne og landsognene. Her noterede man, at Ribes grundregler og håndtering af de sociale problemer i høj grad stemte overens med de tanker, som kommissionen selv havde fremført i betænkningen. Kommissionen nikkede også genkendende til flere af de alternative indtægtskilder, som magistraten og stiftsprovsten havde bragt på bane.

I kancelliet så man egentlig helst, at sagen blev lagt i venteposition, indtil der var udarbejdet en ny fattiglov for hele landet. Men da man frygtede, at den udmærkede ordning i Ribe ville bryde sammen inden for kort tid, hvis bystyret ikke fik lov til at skaffe sig ekstra indtægter, blev det alligevel besluttet at indstille til kongen, at ønskerne fra Ribe blev imødekommet. Den 9. juni 1797 kunne Christian 7. da underskrive et reskript, som gav magistraten tilladelse til at opkræve en særlig skat til at dække de manglende indtægter. Tjenestefolk, håndværkssvende og tjenende børn blev dog fritaget for denne skat. Der blev også udstedt et regulært forbud mod at røre ved fattigkassens formue på 6715 rigsdaler 5 mark 6 skilling. Desuden anerkendte kongen og kancelliet, at principperne fra 1789 "fremdeles indtil videre" dannede grundlag for Ribes fattigvæsen. Bystyret fik imidlertid pålæg om at sætte den maksimale ydelse pr. dag op fra 4 til 6 skilling. Derimod indeholdt reskriptet intet om alternative indtægtskilder. Men disse punkter i ansøgningen var nu reelt også overflødig, eftersom der ikke var sat nogen grænse for det beløb, som bystyret måtte påligne borgerne.

Med reskriptet af 9. juni 1797 fik Ribe en forsmag på den nye fattiglovgivning, der trådte i kraft for hele kongeriget seks år senere. Fattigreglementet af 1803 gjorde det nemlig muligt for de lokale

myndigheder at udskrive ejendomsskatter m.m. for at skaffe de fornødne midler til fattigvæsenet. Desuden blev det påbudt, at der ved afslutningen af hvert år skulle udarbejdes en forsørgelsesplan for alle de personer, der var berettiget til offentlig hjælp, og denne plan skulle danne grundlag for skatteligningen.

Et af motiverne til fattigreglementet af 1803 var et ønske om at give flere mennesker adgang til offentlig hjælp. Undersøgelser fra flere byer viser da også, at der skete en væsentlig forøgelse af fattighjælpen, i alt fald i årene lige efter 1803. I Odense blev det udbetalte beløb således på én gang mere end tredoblet, og i Kalundborg kunne man næsten notere en tredobling mellem 1803 og 1805¹⁹. I Ribe skete der derimod kun en mindre stigning i antallet af almissemodtagere fra ca. 50 i årene umiddelbart forud for loven til lidt over 60 de følgende år. Men her havde man jo også allerede taget forskud på de nye tider.

Sammenfatning

Denne artikel har haft til formål at give et indblik i oplysningstidens livlige debat om socialforsorg og at belyse Ribes rolle i denne debat. Den handlede både om at udvide den offentlige forsorg til nye grupper – herunder arbejdsløse, der kun var midlertidigt nødlidende – og om at stille større krav til de personer, som blev anset for at være ”i virkelig Trang”. Der blev især lagt vægt på at give de fattige offentlige arbejdstilbud, men det var også en udbredt opfattelse, at de personer, som afslog et sådant tilbud, ikke gjorde sig fortjent til økonomisk understøttelse. Bagved dette lå en generel opfattelse af, at socialforsorgen kunne bruges som et redskab til at opdrage de fattige til at blive mere flittige og stræbsomme – til gavn for hele samfundet.

De nye tanker om socialforsorg vandt udbredelse i hele monarkiet i de sidste årtier af 1700-tallet, og i mange købstæder blev der oprettet spindeanstalter i 1780'erne og 90'erne. Det skete også i Ribe, men her synes bystyret at have gjort en væsentligt større og mere koncentreret indsats til fordel for de fattige, end det var almindeligt rundt om i landet. Der blev således i 1789 udarbejdet et detaljeret sæt af grundregler for den offentlige fattigforsorg, og disse principper dannede grundlag for de følgende års udbetalinger. 1790'ernes socialforvaltning

i Ribe er særdeles veldokumenteret i form af en protokol over alle almisesøgerne og deres vilkår. Bogen viser bl.a., at det var meget almindeligt at kombinere forskellige former for løst arbejde og understøttelse, og at byens fattiginspektion forventede, at selv børn under 10 år og raske mennesker over 80 år gjorde, hvad de kunne for at skaffe sig egen indtægt.

I 1796 så magistraten og stiftsprovsten sig nødsaget til at søge Danske Kancelli om udveje til at forøge fattigvæsenets indtægter. Resultatet blev, at magistraten blev bemyndiget til at udskrive en særlig fattigskat, og den fik dermed et redskab i hænde, som først i 1803 blev indført i hele landet. Henvendelsen til Danske Kancelli betød imidlertid også, at ”den store fattigkommission” fik et indgående kendskab til socialforvaltningen i Ribe, og dette har formentlig haft direkte betydning for udformningen af den københavnske fattigordning i 1799 og måske også kongerigets fattigreglement fire år senere. Så selv om vi endnu mangler en del brikker til en fuldstændig forståelse af den socialpolitiske udvikling i disse år, forekommer det rimeligt at betegne Ribe som en af pionerbyerne i oplysningstidens fattigforsorg.

Noter

1. Landsarkivet i Viborg, Ribe rådstue, Protokol over de fattige i Ribe 1790-97 (D22-601). Her nævnes 116 personer under 1790 og 83 under 1797. Det kan dog ikke helt afvises, at enkelte af de 116 først indfandt sig et af årene efter 1790.
2. En fyldigere beskrivelse af dette emne ses i Mikkelsen 2010, s. 173ff., hvor der også er henvisninger til anden relevant litteratur.
3. En sammenfatning af de negative erfaringer i bl.a. Aarhus, Kalundborg og Odense ses i Mikkelsen 2008, s. 370ff.
4. Gengivet efter Henningsen 1978, s. 117. Henningsens bog indeholder en fortrinlig redegørelse for de skiftende holdninger til fattigvæsenet, navnlig i hertugdømmet Slesvig, fra slutningen af 1700-tallet til ca. 1840.
5. Henningsen 2005, s. 14. Se også Mikkelsen 2005, s. 83, hvor Københavns Magistrat citeres for følgende udtalelse i 1782: ”Hvis der ikke for Ungdommens Opdragelse saaledes bliver sørget, at de fra de yngre Aar af blive vandte

- til Arbejdsomhed, Flittighed, gode Sæder og Religion, vil alle Ting komme i den Uorden, ja Fattigdom og Usselhed med Folkemængden saaledes tiltage, at det blive en absolute Umulighed at underholde de Fattiges Antal”.
6. Om skolerne, se Ranvig-Christensen og Wille 2005, s. 185. De to forfattere argumenterer i øvrigt for, at fattigvæsenets skoler kom til at danne forbillede for det senere almindelige skolevæsen i hovedstaden.
  7. Betegnelsen ”katekismus” er anvendt i Henningsen 1978, s. 118-21.
  8. Kommissionens betænkninger og andre dokumenter findes i: Rigsarkivet, Danske Kancelli, Komm. ang. fattigvæsenets bedre indretning, 1787-1795 (pk. F81).
  9. Betænkningen af 16. december 1791, s. 7. Kommissionen var meget omhyggelig med at definere begrebet virkelig trang. Det beskrives således (s. 17): ”at de [trængende] ved deres Kræfters mueligste Anstrengelse ikke formaae at tilveiebringe noget eller ikke alt, hvad som udfordres til deres nødtørftige Underholdning [understøttelse], til deres Pleie i Sygdoms Tilfælde eller til deres Børns Opfødsel og Opdragelse, og denne Mangel ikke kan erstattes med deres nær Paarørendes Hielp; ligesom og alle Børn, som ikke have Forældre eller nær Paarørende, der kunne sørge for deres Underholdning og Underviisning”.
  10. Johansen 2009, s. 82. Se også Jørgensen 1940, s. 27.
  11. Mikkelsen 2005, s. 112 og 115. Mikkelsens artikel giver en grundig og detaljeret redegørelse for udviklingen i det københavnske fattigvæsen 1770-1840.
  12. Grundreglerne er aftrykt i *Ribe Byes Ugeblad* 1798, No. 1, s. 10ff.
  13. Ved denne beregning har jeg medtaget alle de enlige personer samt begge ægtefæller hos ægteparrene. I alt drejer det sig om 147 personer, idet der mangler aldersangivelser for to almissesøgere.
  14. Tobaksspinderiet blev grundlagt i 1780 og havde 20-30 medarbejdere og en årsproduktion på 100.000 pund, da det nåede sit højdepunkt i 1789.
  15. En stor del af soldaterne havde dog orlov fra militærtjenesten det meste af tiden. En glimrende oversigt over Ribe som garnisonsby i 1700-tallet ses i Smith 1936, s. 204-31.
  16. I øvrigt bemærkede fattiginspektionen, at moderen selv havde lært sine børn lidt læsning og skrivning. Markmanden havde også lært sine børn at læse.
  17. Det følgende bygger på *Ribe Byes Ugeblad* 1798, No. 2-3, s. 22-36.
  18. Sst., No. 1, s. 4-10, og No. 3, s. 37-44. Jfr. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Indlæg til Jyske tegnelse 1797 (sag 141).
  19. Thestrup 1986, s. 115-17, og Krogh 1985, s. 318. Begge disse bybiografier giver en fin redegørelse for fattigvæsenet omkring 1800.

Litteratur

- Bärens, J.H. 1790: *Efterretning om Fattigvæsenets Tilstand i Danmark*, 1790.
- Henningsen, Lars 1978: *Fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder 1736-1841*, 1978.
- Henningsen, Peter 2005: Fattigdom i København i tidlig moderne tid. *Patrioter og fattigfolk. Fattigvæsenet i København, ca. 1500-1850* (Peter Henningsen, red.), 2005, s. 5-17.
- Johansen, Hans Chr. 2009: Offentlige nødhjælpsarbejder på Fyn – for 200 år siden. *Fynske Årbøger* 2009, s. 77-90.
- Jørgensen, Harald 1940: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, 1940 (genoptrykt 1979).
- Krogh, Tyge 1985: Det offentlige fattigvæsen. *Kalundborg historie I* (Tore Nyberg & Thomas Riis, red.), 1985, s. 317-23.
- Mikkelsen, Jørgen 2008: Poor relief in provincial towns in the Kingdom of Denmark and the Duchy of Schleswig, ca. 1700-1850. *Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848* (Søren Bitsch Christensen & Jørgen Mikkelsen, eds.), 2008, s. 365-410.
- Mikkelsen, Jørgen 2010: Fattigvæsen. *Ribe Bys Historie 2 1520-1850* (Søren Bitsch Christensen red.), 2010, s. 173-83.
- Mikkelsen, Keld: Københavns Fattigvæsen 1770-1840. *Patrioter og fattigfolk. Fattigvæsenet i København, ca. 1500-1850* (Peter Henningsen, red.), 2005, s. 57-140.

Svend Ranvig-Christensen & Asger Boe Wille: Mangfoldige arter af borgerlig virksomhed. Fattigvæsenets skoler og folkeskoleloven fra 1814. *Patrioter og fattigfolk. Fattigvæsenet i København, ca. 1500-1850* (Peter Henningsen, red.), 2005, s. 183-206.

Ribe Bys Ugeblad, 1798-99. [Tidsskriftet findes bl.a. på Ribe Byhistoriske Arkiv]

Smith, Otto 1936: *Ribe Bys Historie 1730-1820* 1, 1936.

Thestrup, Poul m.fl. 1986: *Mod bedre tider. Odense 1789-1868*, 1986. [Et af bindene i *Odense bys historie* I-X, 1978-88]

Anvendt arkivmateriale

Rigsarkivet

Danske Kancelli, Indlæg til Jyske tegnelser, 1797

Danske Kancelli, Komm. ang. fattigvæsenets bedre indretning, 1787-1795 (pk. F81)

Landsarkivet i Viborg

Ribe rådstue, Protokol over de fattige i Ribe 1790-97 (D22-601)

SUMMARY

The poor relief system in Ribe at the end of the 18th century

The aim of this article is to give an insight into the lively debat, that took place in the Age of Enlightenment on the subject of social welfare as well as shedding some light on the role of Ribe in that debate. The debate itself revolved around the extension of public welfare to new groups – among these the unemployed, who were only temporarily in need – and on the introduction of ever-greater requirements of the people; who were seen as been in ‘real need’ of help. A special weight was put on the provision of public jobs for the poor, but it was also a widely held opinion, that any person who refused such an offer, was not eligible to receive economic support. Behind this view, lay the general belief, that social welfare could be utilized as a tool to lead the poor to more industrious and ambitious way of life – of benefit to the entire society.

The new thoughts on social welfare won widespread acceptance in the whole of the Kingdom during the final decades of the 18th century and spinning workhouses were established in a number of market-towns during the 1780’s and 90’s. This

was also the case for Ribe, but here the town municipality seems to have instigated a more concerted and concentrated effort for the advancement of the poor, when compared with the norm from the rest of the country. In 1789 a detailed set of ground rules for the public poor relief and welfare and it was these principles that constituted the foundation for the payments of subsequent years. Social welfare and relief work is well documented in Ribe during the 1790’s through a protocol listing all the poor relief applicants and their circumstances. The book shows amongst other things, that it was quite usual to combine different forms of loss work and relief payments and that the poor inspectors expected, that even children under 10 years of age as well as healthy people over 80 did whatever possible to support themselves.

In 1796 the Magistrate and the Diocesan Dean say no other possibility than to apply to the Danish Chancellery for other ways of increasing the income of the poor relief system. The result was, that the Magistrate was empowered to enforce a special poor tax and received thereby a tool, which was first introduced to the rest of the country in 1803. The enquiry to the Danish Chancellery also meant, that ‘The Great Poor Commission’ gained a thorough knowledge of the poor relief system in Ribe. This most likely had a direct and profound effect on the shaping of a similar ordinance for Copenhagen in 1799 and perhaps even, that of the entire kingdom, which was introduced four years later. So, despite the fact, that we still lack a couple of pieces in the jig-saw puzzle to enable a full understanding of social political developments during this period, it seems reasonable to term Ribe as one of the pioneer towns for poor relief and the development of social welfare during the Age of Enlightenment.

Jørgen Mikkelsen

Arkivar og seniorforsker, ph. d.

Rigsarkivet

Rigsdagsgården 9

1218 København K

jon@sa.dk

